

JUSTYNA KOWALSKA

<https://orcid.org/0000-0003-4731-3832>

Uniwersytet w Białymstoku / Instytut Studiów Kobietych (Polska)

University of Białystok / Institute of Women's Studies (Poland)

Prawa kobiet a polska konstytucja z 22 lipca 1952 r. w materiałach Polskiej Kroniki Filmowej¹

Streszczenie

W artykule przeanalizowano zapisy dotyczące praw kobiet w Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r. oraz ich odzwierciedlenie w materiałach Polskiej Kroniki Filmowej, zwłaszcza w wydaniach z lat 50. ubiegłego wieku. Konstytucja, uchwalona w okresie stalinizacji i wzorowana na sowieckich rozwiązaniach, miała silnie programowy i deklaracyjny charakter. Wprowadzała formalne równouprawnienie kobiet, co miało legitymizować nową władzę i wpływać na mobilizację społeczeństwa.

Analiza materiałów PKF wskazuje, że kronika akcentowała te aspekty praw kobiet, które były tożsame z bieżącymi potrzebami państwa – głównie wizerunek kobiety aktywnej zawodowo, uczestniczącej w industrializacji, oraz matki wspieranej przez państwo. Kwestie realnego udziału kobiet w procesach decyzyjnych, faktycznej równości płac czy trudności w godzeniu ról zawodowych i rodzinnych były marginalizowane. Obraz kreowany w PKF stanowił zatem propagandową konstrukcję, mającą budować pozytywny wizerunek systemu, a nie wiernie odzwierciedlać rzeczywistość.

¹ Publikacja przygotowana/dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu „Społeczna odpowiedzialność nauki II” Ministra Edukacji i Nauki. Jest wynikiem udziału w projekcie „Ośrodek Badań Historii Kobiety – kontynuacja II”.

Słowa kluczowe: Polska Kronika Filmowa, Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, kobieta, prawa kobiet, równouprawnienie

WOMEN'S RIGHTS AND THE POLISH CONSTITUTION OF 22 JULY 1952 IN THE MATERIALS OF THE POLISH FILM CHRONICLE

Abstract

This article analyses the regulations concerning women's rights in the Constitution of the People's Republic of Poland of 22 July 1952 and their reflection in the materials of the Polish Film Chronicle, particularly the 1950s editions. The Constitution, enacted during the period of Stalinisation and modelled on Soviet solutions, was strongly programme-based and declarative in nature. It introduced formal equality for women, which was intended to legitimise the new authorities and influence the mobilisation of society.

Analysis of the PKF materials indicates that the Chronicle highlighted those aspects of women's rights that were consistent with the current needs of the state – mainly the image of the economically active woman participating in industrialisation and the mother supported by the country. The issues of women's real participation in decision-making processes, real wage equality or the difficulties of reconciling professional and family roles were marginalised. The image created in PKF was therefore a propaganda construct, intended to build a positive image of the system rather than faithfully reflect reality.

Keywords: Polish Film Chronicle, Constitution of the People's Republic of Poland, woman, women's rights, gender equality

Wstęp

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r. stanowiła nie tylko fundamentalny akt prawny nowego państwa, ale również dokument o silnym ładunku ideologicznym, odzwierciedlający dążenia do głębokiej transformacji społecznej. Wśród licznych deklaracji dotyczących praw obywatelskich szczególne miejsce zajmowały zapisy odnoszące się do statusu kobiet, formalnie gwarantujące im równouprawnienie we wszystkich dziedzinach życia². W niniejszym artykule podjęto analizę tych kon-

² Roman Wieruszewski, „Zasada równouprawnienia kobiet w polskim systemie prawa”, w: idem (red.), *Prawa człowieka – model prawny*, (Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991), 23.

stytucyjnych postanowień, konfrontując ich treść i zamierzenia z obrazem kreowanym w komentarzach narratorskich obecnych w wydaniach Polskiej Kroniki Filmowej – wszechobecnego i postawotwórczego narzędzia propagandy tamtych lat.

Celem jest zbadanie, w jaki sposób oficjalne narracje medialne interpretowały i upowszechniały konstytucyjne ideały dotyczące praw kobiet oraz na ile ta medialna reprezentacja odpowiadała konstytucyjnym deklaracjom, a na ile służyła bieżącym potrzebom politycznym i gospodarczym państwa. Analiza ta pozwoli na głębsze zrozumienie zarówno specyfiki prawa stanowionego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, jak i mechanizmów propagandy w kształtowaniu wizerunku kobiety w nowym ustroju.

Analizie poddana została jedynie warstwa komentarza, a nie, jak wskazuje metoda zaproponowana przez Siegfrieda Kracauera, w korelacji z innymi jednostkami treściowymi – obrazem oraz dźwiękiem³. Uzasadnienie takiego podejścia wynika z faktu, że to właśnie komentarz lektorski w Polskiej Kronice Filmowej był najbardziej bezpośrednim i jednoznacznym nośnikiem ideologii i oficjalnej interpretacji wydarzeń oraz przepisów prawnych. Warstwa werbalna w propagandowych kronikach filmowych tamtego okresu pełniła nadrzędną rolę – niejako narzucała widzowi, jak ma rozumieć prezentowane obrazy. W artykule zestawiono ze sobą dwa rodzaje tekstów: tekst prawny – treść przepisów zawartych w Konstytucji PRL, oraz tekst mówiony – komentarz lektorski w PKF⁴. Skupienie się wyłącznie na warstwie komentarza pozwoliło na precyzyjne i bezpośrednie porównanie języka prawa z językiem propagandy. Dodatkowa analiza warstw obrazu i muzyki, choć niezwykle istotna w pełnej analizie filmoznawczej, utrudniłaby to porównanie i oddaliła od głównego celu, jakim było zbadanie, jak słowa konstytucji były tłumaczone na słowa propagandy medialnej.

³ Siegfried Kracauer, *Od Caligario do Hitlera. Z psychologii filmu niemieckiego*, przeł. Wanda Wertenstein, Eugenia Skrzywanowa, (Warszawa: Filmowa Agencja Wydawnicza, 1958), 266–267.

⁴ Jedną z trzech warstw wyrazowych zaproponowanych przez Siegfrieda Kracauera jest komentarz, w skład którego wchodzi zarówno tekst czytany, jak i napisy. W przypadku PKF analizie poddany został jedynie tekst odczytywany przez lektora. Napisy, które pojawiały się w materiałach, stanowiły zapowiedź danego segmentu i zawierały jego tytuł, numerację oraz informacje o twórcach.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, uchwalona 22 lipca 1952 r.⁵, stanowiła fundamentalny akt prawny nowego, socjalistycznego państwa, wieńcząc okres intensywnych przemian ustrojowych zapoczątkowanych po zakończeniu II wojny światowej. Jej powstanie przypadło na szczytowy okres stalinizmu w Polsce, co wpływało na jej treść, charakter i sposób implementacji⁶. Dokument ten, wzorowany w głównej mierze na Konstytucji ZSRR z 1936 r.⁷, nie tylko określał podstawy ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego, ale również zawierał szeroki katalog praw i wolności obywatelskich, w tym tych odnoszących się do statusu kobiet⁸. Znaczna część zapisów uwzględnionych w Konstytucji miała w większym stopniu na celu legitymizację nowej władzy i propagowanie jej osiągnięć niż stworzenie realnych gwarancji prawnych, które mogłyby być skutecznie egzekwowane przez obywateli wobec aparatu państwowego⁹. Ogólna charakterystyka konstytucji z 1952 r. wskazuje na jej silnie programowy i deklaracyjny charakter. W swoich założeniach miała ona gruntownie przekształcić dotychczasowe struktury społeczne i prawne, w tym również pozycję kobiet, gwarantując im formalne równouprawnienie.

W kontekście omawianych w niniejszym artykule praw kobiet kluczowe znaczenie miał tu **art. 66**, który w pierwszym ustępie stwierdzał: „Kobieta w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej ma równe z mężczyzną prawa we wszystkich dziedzinach życia państwowego, politycznego, społecznego i kulturalnego”. Zapis ten miał na celu zaakcentowanie wieloaspektowego wymiaru równouprawnienia i stanowił ideologiczny fundament dla działań państwa podejmowanych w odniesieniu do kobiet. W ustępie drugim uszczegółowiono gwarancje zabezpieczające realizację równouprawnienia, dzieląc je na dwie grupy.

⁵ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz. U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232.

⁶ Andrzej Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995), 230–250.

⁷ Konstytucja (Ustawa Zasadnicza) Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (zatwierdzona uchwałą Nadzwyczajnego VIII Zjazdu Rad Związku Socjalistycznych Republiki Radzieckich w dniu 5 grudnia 1936 r.), https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/ [dostęp: 2.03.2024].

⁸ Roman Wieruszewski, *Zasada równouprawnienia kobiet*, 23.

⁹ Adam Łopatka, *Wstęp do prawoznawstwa*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969), 120–125.

Pierwsza z nich, o treści: „równe z mężczyzną prawo do pracy i wynagrodzenia według zasady: «równa płaca za równą pracę», prawo do wypoczynku, do ubezpieczenia społecznego, do nauki, do godności i odznaczeń, do zajmowania stanowisk publicznych” miała na celu zapewnienie kobietom możliwości pełnego korzystania z podstawowych praw obywatelskich, a więc fundamentalnych uprawnień przysługujących każdemu obywatelowi danego państwa, które mają na celu ochronę wolności jednostki oraz zapewnienie jej równego traktowania. Jak zaznacza politolog Adam Szymaniak, uwzględnione w ustawie zapisy – wymienione w sposób enumeratywny dziedziny, w których kobieta ma posiadać jednakowe prawa z mężczyznami – paradoksalnie wskazują na to, że sam ustawodawca mógł domniemywać o wysokim potencjale wystąpienia dyskryminacji¹⁰. Ze wspomnianą treścią ściśle korelują zapisy uwzględnione w art. 81 „Prawo wybierania ma każdy obywatel, który ukończył lat 18, bez względu na **płeć** [podkr. – J.K.]¹¹, przynależność narodową i rasową, wyznanie, wykształcenie, czas zamieszkiwania, pochodzenie społeczne, zawód i stan majątkowy” oraz art. 83, który ustala, że „Kobiety mają wszystkie prawa wyborcze na równi z mężczyznami”. Istotny w tym kontekście jest również punkt 2 art. 72, zgodnie z którym kobiety mają możliwość zrzeszania się w organizacjach (również stricte kobiecych): „Organizacje polityczne, związki zawodowe, zrzeszenia pracujących chłopów, zrzeszenia spółdzielcze, organizacje młodzieżowe, **kobiece**, sportowe i obronne, stowarzyszenia kulturalne, techniczne i naukowe, jak również inne organizacje społeczne ludu pracującego – skupiają obywateli dla czynnego udziału w życiu politycznym, społecznym, gospodarczym i kulturalnym”.

W kontekście kobiet zapis o równej płacy za równą pracę był niezwykle istotny, gdyż historycznie często otrzymywały one niższe wynagrodzenie za wykonywanie jednakowych bądź porównywalnych zadań co mężczyźni¹². Deklaracja konstytucyjna miała na celu położyć kres tej dyskryminacji. Niestety, mimo że konstytucja z 1952 r. stwarzała formalne podstawy do równego traktowania w sferze zatrudnienia, jej praktyczna realizacja napotykała liczne bariery strukturalne i kulturowe. Jak zauważa badaczka Małgorza-

¹⁰ Adam Szymaniak, „Prawa obywatelskie w Konstytucjach z 1952 r. i 1997 r. Analiza porównawcza”, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, R. 63, z. 3, 2001, 34.

¹¹ To i pozostałe podkreślenia pochodzą od autorki.

¹² Justyna Mrozek, „Przemiany pozycji kobiet w PRL-u – wybrane konteksty”, *Studia Edukacyjne*, nr 54, 2019, 258.

ta Fidelis, mimo oficjalnej retoryki, „państwo socjalistyczne, podobnie jak kapitalistyczne, opierało się na płciowym podziale pracy”¹³.

Drugi ze wspomnianych gwarantów uwzględnionych w art. 66 odnosi się do „opieki nad matką i dzieckiem, ochrony kobiety ciężarnej, płatnego urlopu w okresie przed porodem i po porodzie, rozbudowy sieci zakładów położniczych, żłobków i przedszkoli, rozwoju sieci zakładów usługowych i żywienia zbiorowego”. Wszystkie z wymienionych udogodnień mają na celu utworzenie odpowiednich warunków, które pozwolą kobiecie na godzenie ze sobą zarówno życia rodzinnego, jak i pracy zawodowej. Wśród wymienionych enumeratywnie środków znajdują się takie, które w znacznym stopniu powiązane są z kwestią założenia i późniejszego prowadzenia rodziny oraz macierzyństwa. Inny zapis, zawarty w art. 67, również kładzie istotny nacisk na tę istotę: „Małżeństwo i rodzina znajdują się pod opieką i ochroną Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Rodziny o licznym potomstwie państwo otacza szczególną troską”. Opisywane gwaranty ustanowione zostały w korelacji z biologiczną funkcją kobiety oraz jej kluczową rolą w tworzeniu rodziny. Z tego względu konstytucja, uznając macierzyństwo za istotne społecznie, dążyła do wyrównywania tych ograniczeń poprzez wspieranie rozwoju warunków materialnych niezbędnych do pełnego korzystania przez kobiety z przysługujących im praw¹⁴.

Ideologiczne uwarunkowania zamieszczonych w konstytucji zapisów były głęboko zakorzenione w doktrynie marksistowskiej, która postrzegała równouprawnienie płci jako nieodłączny element budowy nowego, socjalistycznego społeczeństwa. Polityka państwa wobec kobiet miała na celu „wyzwolenie ich” z pełnienia tylko i wyłącznie tradycyjnych ról oraz mobilizację do aktywnego udziału w życiu gospodarczym i społecznym. Szczególne znaczenie miała kwestia mobilizacji kobiet do pracy, niezwykle istotna dla realizacji powziętych ambitnych planów industrializacyjnych, zwłaszcza planu sześcioletniego (1950–1955). Jednocześnie państwo deklaro- wało troskę o rodzinę i przyszłe pokolenia, co miało znaleźć wyraz w polityce demograficznej i społecznej, w tym w ochronie macierzyństwa¹⁵. Deklaracje konstytucyjne, choć teoretycznie niezwykle postępowe, były implementowane przez pryzmat bieżących potrzeb państwa, co mogło prowadzić do instrumentalizacji praw kobiet.

¹³ Małgorzata Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, przeł. Maria Jaszczurowska (Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2015), 15.

¹⁴ Roman Wieruszewski, *Zasada równouprawnienia kobiet*, 24.

¹⁵ Justyna Mrozek, *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u*, 258.

Prawo do pracy i formalna równość były promowane najintensywniej, gdy gospodarka „potrzebowała rąk do pracy”, co skutkowało masowym wejściem kobiet na rynek, także do tradycyjnie męskich zawodów. Jednakże wspomniana równość w pracy często nie przekładała się na faktyczną zmianę tradycyjnego podziału obowiązków w gospodarstwie domowym, prowadząc do zjawiska podwójnego obciążenia kobiet¹⁶. Podobnie rozbudowana ochrona macierzyństwa, choć atrakcyjna i korzystna dla kobiet, mogła być również postrzegana jako element polityki pronatalistycznej, mającej na celu zapewnienie przyszłej siły roboczej¹⁷.

Konstytucja PRL w obiektywie Polskiej Kroniki Filmowej

Analiza wydań Polskiej Kroniki Filmowej z lat 50. XX w. pozwala zaobserwować, w jaki sposób to potężne narzędzie propagandy odnosiło się do kwestii praw kobiet, formalnie zagwarantowanych przez Konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Prezentacja samej konstytucji (bądź wcześniej – jej projektu) w PKF była nacechowana podniosłym tonem i podkreślała jej przełomowe znaczenie dla narodu. Przykładowo, PKF 8/52, zatytułowana *Wielka karta ludu polskiego*, przedstawiała ogłoszenie projektu Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jako „wielkiej karty praw i obowiązków narodu polskiego”. Materiał ten ekspozycjonował ogólnonarodową debatę nad projektem, ukazując mieszkańców miast i wsi, robotników, chłopów oraz młodzież z entuzjazmem dyskutujących nad jej zapisami i podkreślających płynące z jej zapisów korzyści, takie jak prawo do pracy, wypoczynku i nauki¹⁸. Tematyka głosowania nad projektem konstytucji prezentowana była w obszerny sposób w wydaniu PKF 31–32/52. Fragment komentarza brzmiał następująco:

W gmachu Sejmu od czterech dni trwa uroczysta sesja i debata nad projektem Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Historyczne to dni dla całego narodu, dla całej Polski. Gorąco i serdecznie przyjmują posłowie przemówienie prezydenta [Bolesława Bieruta]. Swoją owacją wyrażają wdzięczność, uznanie i cześć

¹⁶ Katarzyna Stańczak-Wislicz, Piotr Perkowski, Małgorzata Fidelis, Barbara Klich-Kluczevska, *Kobiety w Polsce, 1945–1989: Nowoczesność – równouprawnienie – komunizm*, (Kraków: Universitas, 2020).

¹⁷ Justyna Mrozek, *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u*, 262.

¹⁸ *Wielka karta ludu polskiego* (PKF 8/52).

dla pierwszego budowniczego Polski Ludowej, dla twórcy nowej konstytucji, Bolesława Bieruta. ... marszałek Kowalski oznajmia: Sejm Ustawodawczy uchwalił jednomyślnie Konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Przedyskutowana i przyjęta przez cały naród Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej została uchwalona. Wielka karta zwycięstw i zdobyczy ludu polskiego, tarcza i oręż w walce o siłę i wielkość naszej ojczyzny. Dzień 22 lipca, rocznica manifestu PKWN, będzie od dziś dniem konstytucji¹⁹.

Komentarz ten, poprzez odpowiedni dobór słownictwa, opisy reakcji obywateli i podniosły, uroczysty ton, konstruuje obraz społeczeństwa zjednoczonego w entuzjastycznym przyjęciu nowej konstytucji, co było charakterystyczne dla języka propagandy tamtego okresu, mającego na celu legitymizację działań władzy.

W przytoczonych, początkowych i dość ogólnych materiałach dotyczących nowej konstytucji prawa kobiet nie były szczególnie eksponowane jako odrębny temat, lecz raczej wpisywały się w ogólną narrację o prawach „ludu pracującego”.

Zdecydowanie największą kulminację treści odnoszących się do uwzględnionych w konstytucji praw kobiet odnaleźć można w wydany w ramach Polskiej Kroniki Filmowej reportażu, którego realizatorem był Jan Zelnik – *Kobiety naszych dni* – podsumowującym obrady I Ogólnopolskiego Kongresu Ligii Kobiet z 1951 r. Mimo że rok wydania reportażu poprzedza czas oficjalnego uchwalenia konstytucji, a nawet opublikowania jej projektu i poddania „ogólnonarodowej dyskusji”²⁰, to jej emisja w tamtym okresie pełniła kilka istotnych funkcji w kontekście zbliżającej się zmiany w prawodawstwie polskim. Kronika ta, będąca narzędziem propagandy państwowej, miała na celu ukazanie pozytywnych zmian zachodzących w życiu kobiet w Polsce Ludowej i przygotowanie gruntu pod nowe ustawodawstwo. Komentarz do kroniki autorstwa Anny Orłowskiej²¹ ilustruje wspomniane przyszłe zapisy konstytucyjne konkretnymi przykładami.

¹⁹ *Święto radości, młodości, Konstytucji* (PKF 31–32/52).

²⁰ 23 stycznia 1952 r. „Projekt Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” został opublikowany i poddany „ogólnonarodowej dyskusji”. Konstytucję uchwalił Sejm Ustawodawczy 22 lipca 1952 r., jej treść opublikowano 23 lipca 1952 r., natomiast weszła w życie 23 lipca 1952 r.

²¹ <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=427469> [dostęp: 2.03.2024].

Prawo do pracy i równych szans w zatrudnieniu, w tym dostępu do zawodów wcześniej uważanych za domenę mężczyzn:

„Zwracam się do partii i wierzę, że mi pomoże zostać tokarzem. Nie czekała jednak biernie. W domu syn Czesław powoli odsłaniał przed matką tajniki sztuki tokarskiej”;
„Tak zwane «męskie zawody» przestały być niedostępne dla kobiet”.

W materiale wyeksponowane są ponadto sylwetki kobiet-bohateerek, które podjęły pracę w zawodach technicznych oraz przemysłowych: Maria Kolska (kierowca), Helena Ambroz (rewident wagonów), Regina Reczek (robotnica w fabryce maszyn rolniczych), Halina Wiśniewska (murarka), a także obejmujących stanowiska kierownicze – Janina Kalinowska (dyrektor naczelna zakładów), i posiadających wyższe wykształcenie techniczne – Urszula Ciborowska (inżynier architekt).

Przytoczone historie kobiet sukcesu, aktywnych zawodowo oraz społecznie, mają na celu propagowanie pożądanych wzorców do naśladowania oraz zachęcenie kobiet do podejmowania pracy zawodowej. Kronika, prezentując sylwetki takich kobiet, wskazuje, że możliwości intensywnego rozwoju zawodowego kobiet były już od dłuższego czasu dostępne, a zapisy konstytucyjne mają na celu ugruntowanie tych procesów.

Prawo do ochrony zdrowia i opieki społecznej, zwłaszcza nad matką i dzieckiem:

Częste są jeszcze narzekania na lecznictwo pracownicze, ale nie sposób nie zauważyć coraz to nowych, ogromnych zdobyczy w tej dziedzinie. Zarówno w mieście, jak i na wsi coraz dobitniejsze „są przejawy opieki nad matką i dzieckiem. Nieustannie rośnie ilość żłobków i przedszkoli. Kobieta może pracować spokojnie, gdy jej dziecko pozostaje pod czujną opieką wychowawczyń”.

Komentarz ma na celu zwrócenie uwagi na możliwości i udogodnienia, jakie oferuje państwo w celu pogodzenia roli matki z pracą zawodową. Lektor kładzie nacisk na intensywny rozwój infrastruktury opiekuńczej – żłobków, przedszkoli, oraz chwali pozytywne zmiany, jakie mają miejsce w krajowym systemie opieki zdrowotnej.

Prawo do nauki i rozwoju:

„Wczoraj kłamano o powołaniu do tzw. babskich zajęć, dziś otwarły się przed kobietą nieograniczone możliwości nauki. Dziś uczą się nawet najstarsze, pragnąc przekreślić ciemnotę wielu bezpowrotnie minionych lat”

„Kiedy władza przeszła w ręce ludu, Maroszkowa postanowiła się uczyć”

„Tu dopiero na kursie dla analfabetów nauczyła się czytać i pisać”.

Treść komentarza ma za zadanie podkreślenie o zerwaniu z tradycyjnym postrzeganiem roli kobiety, która dotychczas ograniczała się jedynie do zajęć domowych. Wskazuje na szeroki dostęp do edukacji dla kobiet w każdym wieku – również tych starszych, które dotychczas nie nauczyły się czytać i pisać – analfabetek. Przytoczone cytaty stanowią zapowiedź do wprowadzenia konstytucyjnego prawa do oświaty i zdobywania nowych kwalifikacji oraz równego dostępu do nich.

Prawo do awansu społecznego:

„Na jej przykładzie [Janiny Kalinowskiej] wyraźnie widać szerokie możliwości awansu społecznego kobiety w Polsce Ludowej”.

Historia Janiny Kalinowskiej, która z robotnicy awansowała na stanowisko Dyrektora Naczelnego Łódzkich Zakładów Pasmanteryjnych, ma ilustrować otwarcie drogi kariery dla kobiet w nowym ustroju. Przytoczony przykład nawiązuje do ogólnej narracji o awansie klasy robotniczej i chłopskiej w Polsce Ludowej, co miało być efektem równouprawnienia.

Prawo do wypoczynku:

„Coraz więcej kobiet korzysta z wczasów pracowniczych”.

Krótką wzmianka o dostępie kobiet do wczasów pracowniczych wiąże się z jednym z praw obywatelskich, gwarantowanych przez Konstytucję w art. 66 ust. 2 pkt 2, a szerzej w art. 59. Wspomniany zapis miał na celu zaakcentowanie troski państwa o zapewnienie kobietom możliwości do regeneracji sił.

Zarówno analizowany w niniejszym artykule materiał *Kobiety naszych dni*, jak i wydania Polskiej Kroniki Filmowej z tamtego okresu miały na celu pełnienie kilku istotnych funkcji w kontekście

planu wprowadzenia nowej konstytucji z 1952 r. Jednym z nich było przygotowanie opinii publicznej do nadchodzących zmian. Za pomocą użycia nacechowanych w pozytywny sposób przykładów starano się budować poparcie dla kierunku, w którym zmierzało państwo, i niejako oswoić społeczeństwo z nowym statusem kobiety. Zapowiedzi przyszłych regulacji prawnych ukazywane były jako już istniejące w społeczeństwie procesy (m.in. kobiety w tzw. męskich zawodach, zajmujące stanowiska kierownicze, aktywne w życiu politycznym), które należy jedynie rozwijać i umacniać. Często powtarzające się porównania do czasów przedwojennych miały na celu legitymizowanie nowego ustroju i władzy, ukazując ją jako tę, która w realny sposób wpływa na poprawę statusu życia obywateli. Silny kontrast między „starym-burżuazyjnym”, niedbającym o los społeczeństwa, a nowoczesnym, postępowym, nadającym liczne prawa i przywileje był jednym z częściej stosowanych zabiegów przy realizacji materiałów filmowych tamtego okresu. Kluczową funkcją była masowa mobilizacja społeczna kobiet do aktywnego udziału w życiu zawodowym i politycznym, co wpływało na rozwój gospodarki krajowej. Hasła takie jak „walka o pokój, o wielki plan sześcioletni” oraz „budowa frontu narodowego” podkreślały istotność obecności kobiet w tych przedsięwzięciach. Żeńską część społeczeństwa mobilizowano również poprzez propagowanie wzorców propagandowych – kobiet sukcesu, spełnionych rodzinnie, zawodowo oraz społecznie. Miały one stanowić wzór oraz zachęcać niezdecydowane jednostki do włączenia się w budowę socjalizmu.

Innym istotnym wydaniem, poświęconym w pełni tematyce praw kobiet w Polsce Ludowej, jest wydanie specjalne nr 6 z 1952 r., zrealizowane również przez Wytwórnę Filmów Dokumentalnych, o tytule *Kobieta*. W tym przypadku montażystką była Jadwiga Zajiček, natomiast komentarz czytała wyjątkowo lektorka – Barbara Nawrocka²².

We wspomnianym materiale zastosowany został identyczny schemat, jak w przypadku opisywanych wcześniej *Kobiet naszych dni*. Mimo że poruszone zostają tożsame kwestie, związane z prawem do pracy bądź szczególną ochroną zarezerwowaną dla rodziny, komentarz zawiera również odniesienia do innych – prawie do udziału w życiu politycznym i państwowym oraz równym wynagrodzeniu za tę samą pracę. Komentarz lektorski rozpoczyna się od

²² <https://35mm.online/vod/dokument/kobieta> [dostęp: 2.03.2024].

przytoczenia w pełni art. 66 ust. 1 Konstytucji, po czym następuje prezentacja treści związanych z:

– prawem do pracy i równym wynagrodzeniem za wykonaną pracę:

„Wacława Durniewicz jest brygadzystką w warszawskiej fabryce imieniem Kasprzaka. Praca daje jej pełne zadowolenie i zarobek równy temu, jaki otrzymuje mężczyzna”.

„We wszystkich dziedzinach pracy trwa szlachetna rywalizacja między kobietą i mężczyzną”.

Komentarz ma za zadanie podkreślić aktywność zawodową kobiet i, co istotne, zasadę równego wynagrodzenia za wykonywanie tej samej pracy.

– prawem do udziału w życiu politycznym i państwowym:

Inny jest dzień pracy Heleny Wytrwał, przewodniczącego Gminnej Rady Narodowej w Wojnowie. Kobieta-wójt to zjawisko niespotykane na przedwojennej wsi polskiej. Podobnie jak Helena Olszewska – sekretarz Powiatowego Komitetu PZPR w Wołominie, jedna z wielu kobiet, którym władza powierzyła troskę o życie i losy współobywateli. Znalazła się w ich liczbie i kobieta-prokurator, Fryderyka Niewiadomska.

Komentarz lektorski przytacza przykłady sylwetek kobiet, które pełnią istotne funkcje w administracji lokalnej (przewodnicząca GRN), aparacie partyjnym (sekretarz PK PZPR) oraz wymiarze sprawiedliwości (prokurator). Ta ilustracja ma na celu podkreślenie równego udziału kobiet w życiu państwowym i politycznym, co gwarantuje art. 66 ust. 1 Konstytucji. Istotne jest tu również zaznaczenie, że wszystkie z wymienionych w cytacie kobiet zajmują stanowiska kierownicze oraz specjalistyczne. Zapisy zawarte w Konstytucji dają możliwość na realny rozwój kariery oraz przełamanie występujących stereotypów zawodowych.

– ochroną macierzyństwa oraz opieką nad matką i dzieckiem:

Coraz więcej jasnych i dobrze urządzonych przedszkoli uwalnia matki od przedwojennej troski, co czynić z dzieckiem po wyjściu do pracy. Tu mogą się ich dzieci bawić i uczyć spokojnie. Serdeczną opieką otacza państwo kobietę-matkę. Dawniej kobiecie w ciąży groziło zwolnienie z pracy. Dziś państwo troszczy się o kobietę, zarówno przed urodzeniem, jak i po urodzeniu dziecka. Mamy coraz więcej żłobków przy zakładach pracy.

W tym przypadku, analogicznie do omawianego wcześniej fragmentu *Kobiety naszych dni*, komentarz lektorski pochyła się nad kwestią udogodnień instytucjonalnych zapewnianych przez państwo dla łatwiejszego funkcjonowania polskich rodzin. Przede wszystkim nacisk kładziony jest na matki, które po urodzeniu dziecka mogą wrócić do pracy, nie martwiąc się o ich bezpieczeństwo. Poruszona jest tutaj również istotna materia – ochrona pracy kobiet w ciąży – zapewnienie o utrzymaniu ciągłości pracy, zarówno w trakcie jej trwania, jak i po porodzie.

Narracja lektorska oraz towarzyszące jej obrazy przedstawiające zadowolone, realizujące się zawodowo kobiety w analizowanym filmie są trafną ilustracją tego, w jaki sposób władze Polski Ludowej chciały przedstawić implementację świeżo uchwalonych praw konstytucyjnych do życia zwykłych obywateli. Licznie przytoczone przykłady indywidualnych sylwetek kobiecych i ich historii miały na celu potwierdzenie, że zapisy konstytucyjne deklarujące równouprawnienie kobiet nie są jedynie próżnym zapisem złożonym na papierze, ale mają silne odzwierciedlenie w codziennym życiu i strukturze państwa.

W realizowanych i emitowanych po uchwaleniu Konstytucji wydaniach Polskiej Kroniki Filmowej tematyka praw kobiet nie była tą poruszaną najczęściej, jednak z całą odpowiedzialnością można stwierdzić, że prezentowano ją w sposób cykliczny. Tematy uwzględnione podczas realizacji poszczególnych wydań zawierały odniesienia do wszystkich przepisów konstytucyjnych, poczynając od równouprawnienia, poprzez opiekę sprawowaną przez państwo nad rodziną, po pobieranie nauki i kwestie zawodowe.

Tabela 1. Wybrane artykuły Konstytucji PRL z 1952 r. dotyczące praw kobiet i ich reprezentacja w Polskiej Kronice Filmowej

Artykuł Konstytucji	Sposób odzwierciedlenia w PKF	Przykładowe materiały PKF
Art. 66 ust. 1: „Kobieta w PRL ma równe z mężczyzną prawa we wszystkich dziedzinach życia państwowego, politycznego, społecznego i kulturalnego”	Częste ukazywanie kobiet w pracy, zwłaszcza w tzw. męskich zawodach (jako symbol równouprawnienia); rzadsze i bardziej powierzchowne przedstawianie w rolach politycznych, gloryfikacja pracy fizycznej i zaangażowania ideowego	PKF 8/52 – przodownica pracy Krystyna Sobiech²³; PKF 16A/59 – kobieta pracująca w gliwickiej Fabryce Konstrukcji Stalowych²⁴; PKF 19A/59 – materiały z pochodów pierwszomajowych, w których kobiety brały udział²⁵
Art. 67 ust. 1, art. 66 ust. 2, pkt 2: Małżeństwo i rodzina pod opieką państwa; szczególna opieka nad rodziną wielodzietną	Idealizowany obraz opieki państwa nad matką i dzieckiem (żłobki, przedszkola, opieka medyczna); promowanie wizerunku matki łączącej obowiązki rodzinne z pracą zawodową; brak pogłębionej refleksji nad trudnościami w pogodzeniu tych ról	PKF 44/53 – nowoczesna izba porodowa na wsi Komarowo²⁶; PKF 49/52 – żłobek i przedszkole przy fabryce Mirkowskiej²⁷; PKF 15/53 – doktor Dworakowska bada dzieci w przedszkolu²⁸; PKF 48A/57 – wykład angielskiej lekarki o świadomym macierzyństwie²⁹
Art. 60 ust. 1, art. 14: Prawo do pracy, zatrudnienia i wynagrodzenia według zasady „równa płaca za równą pracę”	Nacisk na powszechność zatrudnienia kobiet jako realizację prawa do pracy i wkładu w budowę socjalizmu; pomijanie kwestii nierówności płac czy trudnych warunków pracy	PKF 10/53 – kobiety pracujące w tarnowskiej fabryce silników, którym przed objęciem stanowiska oferowane jest wzięcie udziału w wielomiesięcznych kursach zawodowych³⁰; PKF 47/52 – gospodyni Józefa Bartosik, odznaczona Srebrnym Krzyżem Zasługi za wzorowe prowadzenie gospodarstwa³¹; PKF 48/53 – fryzjerka, krawcowa, kobiety-majstrowie z Nadodrzańskich Zakładów Przemysłu Lniarskiego³²

Artykuł Konstytucji	Sposób odzwierciedlenia w PKF	Przykładowe materiały PKF
Art. 61, art. 66 ust. 2 pkt 2: prawo do nauki	Ukazywanie kobiet i dziewcząt zdobywających wykształcenie (na różnych poziomach – zarówno studiujące, jak i analfabetki), jako element modernizacji i awansu społecznego	PKF 28A/1957 – werbunek do szkół pielęgniarstwa ³³ ; PKF 6/53 – studentki szkół artystycznych, mieszkanki bursy w Warszawie ³⁴ , PKF 25/53 – uczennice Szkoły Przysposobienia Zawodowego w Prudniku ³⁵

Źródło: wybrane wydania PKF z lat 1952–1959, opracowanie własne.

Analiza zależności między konstytucyjnymi zapisami dotyczącymi praw kobiet w Polsce Ludowej a ich przedstawieniem w Polskiej Kronice Filmowej pozwala sformułować kilka istotnych wniosków.

Konstytucja z 22 lipca 1952 r., formalnie ustanawiając kompleksowe równouprawnienie kobiet, stała się ważnym narzędziem ideologicznym państwa, mającym na celu legitymizację nowego ustroju i mobilizacji społeczeństwa, w tym kobiet, do realizacji podjętych celów politycznych i gospodarczych. Polska Kronika Filmowa, jako jedno z głównych mediów propagandowych tamtego okresu, odgrywała kluczową rolę w upowszechnianiu i interpretowaniu zapisów konstytucyjnych, realizując to jednak w sposób ściśle selektywny i podporządkowany ogólnym wytycznym.

²³ *Przodownica Krystyna Sobiech* (PKF 8/52).

²⁴ *Kuźnia* (PKF 16A/59).

²⁵ *1 maja 1959* (PKF 19A/59).

²⁶ *Zmieniło się w Komarowie* (PKF 44/53).

²⁷ *Mama pracuje w Mirkowie* (PKF 49/52).

²⁸ *Dr Dworakowska* (PKF 15/53).

²⁹ *O świadome macierzyństwo* (PKF 48A/57).

³⁰ *Kobiety w nowych zawodach* (PKF 10/53).

³¹ *Józefa Bartosik – wzorowa gospodyni* (PKF 47/52).

³² *Majstrowie z Nowej Soli* (PKF 48/53).

³³ *Dziewczęta w bieli* (PKF 28A/57).

³⁴ *Lokatorzy Dziekanki* (PKF 6/53).

³⁵ *Dziewczęta z Prudnika* (PKF 25/53).

Kronika akcentowała przede wszystkim te aspekty praw kobiet, które były tożsame z bieżącymi potrzebami państwa. W głównej mierze dominował wizerunek kobiety aktywnej zawodowo, biorącej udział w państwowej industrializacji i odbudowie kraju po działaniach wojennych, co miało bezpośredni związek z zapotrzebowaniem na masową siłę roboczą. Prawo do pracy ukazywane było jako istotny obowiązek społeczny, a kobiety podejmujące zatrudnienie, szczególnie w męskich zawodach, stawały się symbolem socjalistycznego równouprawnienia. Równie często w PKF prezentowany był wizerunek matki, która w swoich rodzicielskich obowiązkach wspierana była przez struktury państwowe, co miało na celu podkreślenie troski władz o nowe pokolenia. Kwestie, takie jak realny udział kobiet w życiu politycznym na szczeblach decyzyjnych, faktyczna równość płac czy trudności związane z godzeniem ról zawodowych i rodzinnych, były w PKF marginalizowane lub całkowicie pomijane.

Obraz kreowany w wydaniach Polskiej Kroniki Filmowej był raczej daleki od faktycznego odzwierciedlenia rzeczywistości, stanowiąc propagandową konstrukcję, mającą budować pozytywny wizerunek systemu i mobilizować do przyjmowania pożądanych postaw i przejawiania oczekiwanych zachowań. Sposób ukazywania kobiet w PKF ewoluował nieznacznie w analizowanym okresie, dostosowując się do zmieniających się akcentów polityki państwa, jednak jej podstawowa funkcja propagandowa pozostawała niezmienna.

Zakończenie

Analiza postanowień Konstytucji PRL z 1952 r. dotyczących praw kobiet oraz ich odzwierciedlenia w materiałach Polskiej Kroniki Filmowej ukazuje złożony obraz relacji między deklaracjami prawnymi a propagandową rzeczywistością. Konstytucja, wprowadzając formalne równouprawnienie, stała się narzędziem legitymizacji władzy ludowej i mobilizacji kobiet do aktywnego udziału w budowie socjalistycznego państwa. Polska Kronika Filmowa, jako kluczowe medium tamtego okresu, konsekwentnie promowała te aspekty praw kobiet, które wpisywały się w aktualne cele polityczne i gospodarcze – przede wszystkim prawo do pracy, postrzegane jako obowiązek i szansa na awans, oraz opiekę państwa nad matką i dzieckiem, podkreślającą troskę o przyszłe pokolenia.

Jednakże, jak wykazano, medialny obraz często upraszczał lub pomijał realne wyzwania, przed którymi stawały kobiety, takie jak podwójne obciążenie pracą zawodową i obowiązkami domowymi, faktyczne nierówności płacowe czy ograniczony wpływ na kluczowe decyzje polityczne. Narracja PKF skupiała się na kreowaniu wzorców idealnej obywatelki Polski Ludowej – aktywnej, zaangażowanej i wdzięcznej za zdobycze socjalizmu, często pomijając bardziej problematyczne aspekty implementacji konstytucyjnych gwarancji. Studium to potwierdza, że Polska Kronika Filmowa była nie tyle wiernym odzwierciedleniem rzeczywistości, co starannie skonstruowanym narzędziem propagandy, które instrumentalizowało kwestię praw kobiet do realizacji celów państwowych, pozostawiając trwałe ślady w zbiorowej pamięci o roli i wizerunku kobiety w PRL.

Bibliografia

Opracowania

- Fidelis, Małgorzata. *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, przeł. Maria Jaszczurowska (Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2015).
- Kracauer, Siegfried. *Od Caligario do Hitlera. Z psychologii filmu niemieckiego*, przeł. Wanda Wertenstein, Eugenia Skrzywanowa, (Warszawa: Filmowa Agencja Wydawnicza, 1958).
- Łopatka, Adam. *Wstęp do prawoznawstwa*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969).
- Mrozek, Justyna. „Przemiany pozycji kobiet w PRL-u – wybrane konteksty”, *Studia Edukacyjne*, nr 54, 2019, 257–282.
- Paczkowski, Andrzej. *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995).
- Stańczak-Wiślicz Katarzyna. Perkowski, Piotr. Fidelis, Małgorzata. Klich-Kluczevska, Barbara. *Kobiety w Polsce, 1945–1989. Nowoczesność – równouprawnienie – komunizm*, (Kraków: Universitas, 2020).
- Wieruszewski, Roman. *Zasada równouprawnienia kobiet w polskim systemie prawa*, w: Roman Wieruszewski (red.), *Prawa człowieka – model prawny*, (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991).

Akty prawne

Konstytucja (Ustawa Zasadnicza) Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (zatwierdzona uchwałą Nadzwyczajnego VIII Zjazdu Rad Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w dniu 5 grudnia 1936 r.), https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz. U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232.